

# EGYHÁZI LEVÉLTÁRAK

# ISMERTETŐ A KATOLIKUS EGYHÁZI LEVÉLTÁRAKRÓL

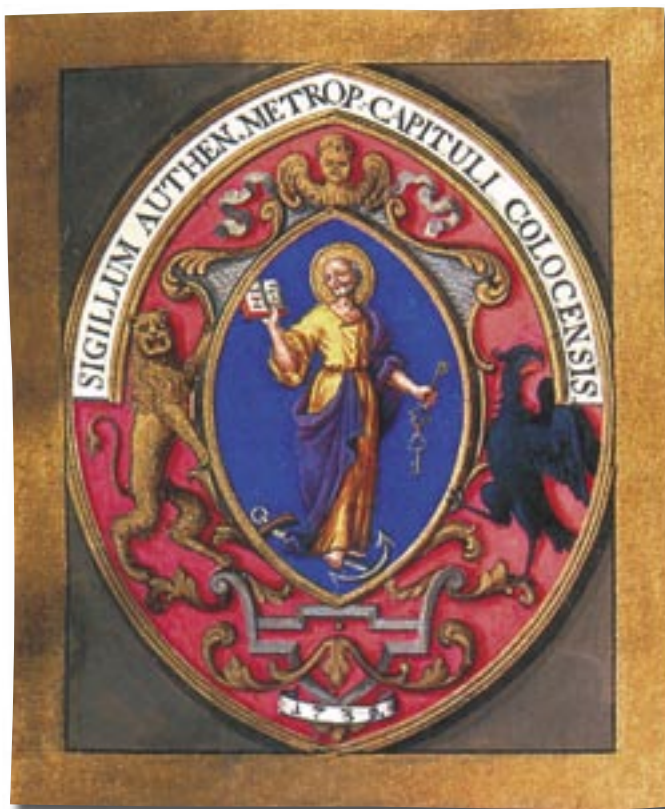
## KATOLIKUS LEVÉLTÁRAK AZ ELMÚLT EZER ÉVBEN (TÖRTÉNET)

A milleniumi megemlékezések alkalmával, az elmúlt években sokat hallhattunk a magyar állam és a keresztény egyházszervezet kiépítésének összefüggéseiről, s a két történelmi feladat termékeny találkozásáról első királyunk, *Szent István* személyében. Az egyházszervezet működése írásos tevékenységet feltételezett, terjedése az írásbeliség kultúrájának fejlődését-terjedését is magával hozta, s ez az írásbeliség az állam működése során is egyre fontosabbá vált. Mindez egy több évszázados együttműködés, összefonódás kezdetét jelentette az egyház és az őt körülvevő társadalom számára, melynek eredményeként ma már megállapítható, hogy az egyházi levéltárak végigkísérték Magyarországot ezeréves útján, s a bennük fennmaradt iratok történetírásunk nélkülözhetetlen forrásai.

A kezdetek említése után talán nem meglepő, hogy katolikus egyházi levéltáraink középkori anyagát vizsgálva számos „leg-leg-leg jellegű” adatra bukkanhatunk. Az első eredetiben ránk maradt királyi oklevelet (*I. András* birtokadománya a tihanyi bencés monostornak, 1055), a legrégebbi épségben megmaradt magyarországi viaszpecsétet (*Szent László király* függőpecsétje 1090 körül) és az első eredetiben fennmaradt magyarországi pápai oklevelet (*II. Paschalis pápa* oklevele 1102-ből) pl. egyaránt a Bencés Főapátság Levéltára őrzi Pannonhalmán. Az első ismert, eredetiben fennmaradt magánoklevél a Veszprémi Főkáptalani Levéltárban található (*Guden* a veszprémi káptalannak adományozza birtokait, 1079), az egyetlen magyarországi ólompecsétes királyi oklevél (*II. Géza király* 1156-ban az esztergomi egyháznak sőt adományoz) pedig az Esztergomi Főkáptalani Levéltár anyagában maradt ránk, és hasonló példákat még tovább is sorolhatnánk. Az esztergomi, pannonhalmi és veszprémi levéltárak egyébként igen jelentős középkori gyűjteményekkel rendelkeznek, és összesen több mint tízezer Mohács előtti oklevelet őriznek.

Az egyházi levéltárak sorsa természetesen összefüggött az egyházszervezet változásaival, s a *Szent István* által alapított egyházmegyék élén álló püspökök munkájának segítésére, tanácsadó testületként hamarosan megszervezték az első székeskáptalanokat is. Ezzel tulajdonképpen kialakult (és máig

sem változott) az egyházmegyékhez köthető katolikus levéltárak két fő típusa: püspöki és káptalani levéltárak formájában. (Az érseki tartományokat vezető főegyházmegyékben érseki és főkáptalani levéltárakat találunk.) Az egyházszervezet kiépülésével párhuzamosan terjedtek a különféle monastorok, virágzásnak indultak Magyarországon is a szerzetesrendek. Ennek a fejlődésnek köszönhető, hogy a 12. sz. végétől megjelent a káptalanok és bizonyos szerzetes konventek új funkciója, a hiteleshelyi tevékenység, melynek során közhitelű (bírószági el-



**A Kalocsai Székeskáptalan hiteleshelyi pecsétje, 1739  
(Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár)**

járásoknál is bizonyító erejű) írásokat állítottak ki és őrizték azok másolatait. A hiteleshelyek – egyébként Európában kivételes, sajátosan magyar módon – közjegyzői feladatokat láttak el (vagyis pótolták a Magyarországon hiányzó közjegyzőket, birtokba iktattak, örökösödést, birtokviszonyokat rögzítettek, adásvételi szerződéseket jegyezték be), s az így keletkezett iratokat gondosan elkülönítve, külön nyilvántartással tárolták. A 13. sz. közepén a hiteleshelyek működése általánossá vált, saját pecsétüket kezdték használni, oklevélkiadásuk egyrészt magánfelek kérésére történt, másrészt a királyi udvarból érkező parancsokra is állítottak ki hiteles másolatokat. Az egyre gyakorrabba váló oklevélkiadáshoz megszülettek a latin nyelv megfelelő alkalmazását segítő első formuláskönyvek, az iratok kezeléséhez pedig az első nyilvántartások, jegyzőkönyvek is. 1240-ben pl. másolati könyv (chartularium) készült a pannonhalmi Szent Márton monostor legfontosabb jogbiztosító okleveleiről. A színéről Liber rubernek (vagyis vörös könyvnek) nevezett kötet ma is megtalálható a Bencés Főapátság Levéltárában, számos oklevél szövege csak ebben

a formában maradt ránk. A 14. sz. elején formulagyűjteményt állítottak össze a székesfehérvári ferences kolostorban. A 126 formula a ferences rendben leggyakrabban előforduló hivatalos ügyek gyors intézéséhez adott segítséget. Ekkoriban már a királyi tanács határozott a hiteleshelyi oklevelek kiállításának díjáról, s az uralkodók a későbbiekben is rendszeresen szabályozták a hiteleshelyek körét, pecséthasználatát, díjszabását, és szigorúan büntették az oklevelek hamisítását is. Ezek a szempontok azután beépültek az egyházi szabályzatokba, pl. a káptalanok működését szabályozó statútumokba is. A jogbiztosító iratok fontossága miatt tehát külső és belső szabályzatok sora írta elő az oklevelek kiadásának, tárolásának, nyilvántartásának rendjét. Sajnos az iratok fontossága, megkülönböztetett kezelése sem nyújtott védelmet az elemi károk, pl. villámcsapásból származó tüzesetek, vagy éppen a tatár pusztítás ellen, sőt ezen kívül a levéltárak szándékos rongálása is előfordult egy-egy hatalmaskodás esetében, amikor egyesek az új – gyakran önkényesen kialakított – birtokviszonyokat a régi jogbiztosító iratok elpusztításával próbálták meg „legitimálni”. Már 1276-ban feljegyezték, hogy *Csák Péter* rablótámadása következtében nagy kárt szenvedett a veszprémi püspökség levéltára, és hasonló károkról beszámoló jelentések sajnos a 14. sz. első felében is napirenden maradtak. Ezek az események természetesen aggasztották az uralkodót is, 1322-ben pl. *Károly Róbert* jelentést kért a nyitrai káptalantól arról a tűzről, amely a levéltárban pusztított, és melynek során több oklevél megégett. A hiteleshelyi levéltárak és más egyházi iratok (amelyeket gyakran a magánlevéltár kifejezéssel különböztettek meg) jellemző tárolási helye egyébként a középkorban (és még jó néhány évszázadon keresztül) a templomok sekrestyéje, tornya volt.

1526 után a törökök által tartósan uralt területeken megszűnt a hagyományos egyházszervezet, s a régi iratok általában elvesztek. A megmaradó iratok számára ugyanakkor „vándorévek” következtek, megkezdődött ui. a levéltári anyagok török veszély előli menekítése. A következő évszázadokban szinte valamennyi levéltár többször is „útra kelt”, és sajnos számos el is pusztult közülük útközben. A háborús események sohasem kedveztek a levéltári anyagnak, ezenkívül a költözések következménye kézenfekvő módon iratvesztés, keveredés lett, időnként ui. gazdátlaná, elhagyatottá válhattak levéltárak, vagy éppen több levéltár egy helyen őrzött anyaga keveredhetett (vármegyei-, családi- és egyházi anyagok közös tárolására, keveredésére is gyakran volt példa). A törökök kiűzése után a levéltárak visszaköltözése sem ment egycsapásra, hanem esetenként még hosszú évtizedeket vett igénybe. Annak ellenére tehát, hogy módszeres és szándékos iratpusztításról a törökök részéről nem beszélhetünk, ez az időszak mégis jelentős károkat (nagymértékű iratvesztést, keveredést) okozott a levéltárakban, melynek következményei a másfél évszázados megszálláson jóval túlmutatnak.





A 18. század a katolikus egyházszervezet újjáépítésének kora volt. Végre „hazaköltözhettek” a püspökségek és káptalanok régi székhelyeikre, folytatódnak a hiteleshelyi tevékenység, s a katolikus egyház újra jelentős birtokokhoz jutott a töröktől visszafoglalt területeken. A legtöbb levéltár iratsorozatai ettől az időtől fogva már folyamatosak, a plébániák levéltárai is gyarapodásnak indultak, bővült az írásbeliség, s a folyamatot természetesen nem nézte tétlenül az állam sem, sőt a Habsburg uralkodók tevékeny, meghatározó szervezői lettek a katolikus egyház újjáépítésének. *Mária Terézia* uralkodói főkegyúri jogát tágan értelmezve, néhány óriás méretű egyházmegyét felszabdalva új egyházmegyéket is alapított (az új alapítások a területükre vonatkozó régi iratokat általában megkapták „anyaegyházmegyéiktől”). A püspöki, kanonoki kinevezések jogának következetes, egyre szélesebb körű alkalmazása révén a királyok számára megnőtt a beavatkozás lehetősége, és miközben szigorúan szabályozták az egyházi birtokok gazdálkodását, a felvilágosult uralkodói célok (mint például az ország erőforrásainak, lélekszámának felmérése, vagy éppen hasznos gyakorlati ismeretek terjesztése, népszerűsítése) gyakran az egyházi szervezet közreműködésével valósulhattak meg. Közben 1723-ban törvény született az ország levéltárának létrehozásáról. Az Archivum Regni anyagának gyűjtése során a hiteleshelyek levéltárait is felszólították, hogy jelentsék, ill. adják át országos vonatkozású irataikat. 1755 júliusában a pozsonyi káptalan levéltárából 11 országos érdekű iratot válogattak ki, és erről a nádort is értesítették. Más hiteleshelyek válaszaiból azonban az derült ki, hogy az elmúlt századok eseményei sok helyen teljes pusztulást okoztak, ezért alig tudtak országos érdekű iratokat felajánlani. A felvilágosult uralkodói tervek a szerzetesrendek életében gyakran nagy nehézségeket okoztak: 1773-ban a Magyar Kamara levéltárába szállították a felosztatott jezsuita rend iratait, 1782-ben pedig a *II. József* által „haszontalannak” tartott, s így felosztatott szerzetesrendek levéltárai kerültek ugyancsak a Kamarához. 1789 márciusában *II. József* azt is elrendelte, hogy valamennyi káptalani és hiteleshelyi levéltárat szállítsák Budára, ez a rendelete azonban sohasem valósult meg, és egy év múltán maga is visszavonta. Időközben a középkori várakat felváltva megépültek a kor divatjának megfelelő barokk püspöki (főúri) paloták, s általában ezekben az épületekben kaptak helyet a püspöki levéltárak is. A felgyülemlett iratanyaggal kapcsolatban a 18. sz. közepétől a rendezés igénye is felmerült, az iratokat általában betűkkel jelölt tárgyi csoportokba rendezték, s azon belül időrendben aktánkénti számsorrendet alakítottak ki, párhuzamosan elkészítve az iratok lajstromát, latinosan elenchusát. A rendezési munkák motivációjának időnként személyi összefüggései is lehettek, valószínűleg nem véletlen ugyanis, hogy *Eszterházy Károly* (aki váci püspökként 1761-ben levéltárát rendeztette) egri püspökségének idején, 1779-től az egri levéltár rendezésébe fogott. Hasonlóképpen *Batthyány József*



A Győri Egyházmegyei Levéltár épülete háttérben a püspökvárral





**A székesfehérvári püspökség császári  
alapítólevele, 1777. Mária Terézia  
(Székesfehérvári Püspöki  
és Székeskáptalani Levéltár)**

házi levéltárakban (munkatársaik egyébként visszatérve általában kedvező tapasztalatokról számoltak be a Társulat rendezvényein). Megjelentek az első levéltárismertető publikációk, leírások is (elsőként a gyulafehérvári káptalan [1880, 1898] és a pannonhalmi főapátsági levéltár [1896] esetében), és forráskiadványok formájában kezdtek el közölni a levéltárak legfontosabb anyagait (elsősorban a középkori okleveleket). Az 1874. évi XXXV. tc. bevezette a közjegyzői intézményt, s ezzel véget vetett a hiteleshelyek tevékenységének (az iskolázottság növekedésével, az írásbeliség terjedésével a század folyamán ez a tevékenység már egyébként is jelentősen visszaesett). Új „országos” iratokat ezután már nem adtak ki a káptalanok, a régieket viszont továbbra is elkülönítve (országos levéltárnak nevezve) tárolták, kezelésüket a későbbiekben is állami törvények szabályozták. A káptalani magán- és hiteleshelyi levéltárak őrzőhelye továbbra is a templomok épülete maradt, innen általában csak a 20. század második felében költöztették ki őket.

Az első világháború utáni területi változások természetesen az egyházszervezetet is nagy mértékben érintették. Igen jelentős mennyiségű egyházi le-

érek az 1760-as évek elején Kalocsán, majd áthelyezése után 1779-1786 között Esztergomban is rendeztette levéltárát.

A 19. században folytatódtak a rendezési munkák, továbbra is jellemző volt az iratok tárgyi alapon történő csoportosítása, elhelyezése, s ez a megoldás néhány kivétellel a különféle iktatási rendszerek bevezetése után is tovább élt. Az 1870-es évektől megjelentek az első adatok a katolikus egyházi levéltárak tudományos kutatás céljából történő használatával kapcsolatban, s a növekvő kutatói érdeklődést jelzi, hogy a Magyar Történelmi Társulat is módszeres levéltárlátogatásokba és felmérésekbe kezdett az egy-



véltári anyag került külföldre, s a politikai határok által keresztülvágott egyházmegyék esetében az utódállamok között általában nem (vagy csak igen kis mennyiségben) történt iratcsere. A két világháború között az egyházi levéltárak számára már az iratbőség okozott gondot, és elhamarkodott selejtezések is előfordultak, elsősorban a gazdasági levéltárak esetében, amelyeket általában külön épületekben, a jószágkormányzóságokon őriztek. 1925-ben a veszprémi püspöki jószágigazgatóságon selejtezték ki a régi, értéktelennek vélt gazdasági iratokat, melyek egy része később a veszprémi múzeumba és a Magyar Nemzeti Múzeumba került. (Ugyanezen idő alatt egyébként a veszprémi megyeházán is selejtezés történt, melynek régi közgyűlési iratok, törökkori oklevelek és adóösszeírások estek áldozatul.) 1932-ben a Magyar Minerva évkönyve adott elsőként átfogó képet Magyarország jelenlegi határai között a katolikus egyházi levéltárakról (számos egyéb gyűjtemény mellett), intézményenként ismertetve azokat. Püspöki- (érseki-) és káptalani (főkáptalani) levéltárak voltak ekkor a következő városokban: Eger, Esztergom, Győr, Kalocsa, Pécs, Székesfehérvár, Szombathely, Vác, Veszprém. Egyetlen társaskáptalani levéltár működött Sopronban. Igen magas volt a szerzetesi levéltárak száma: a ferencesek 21, a piaristák 7, a kapucinusok és bencések 4-4, a domonkosok 3, a premontreiek, minoriták, kármeliták, irgalmasok, ciszterciak 2-2, a szerviták egy intézményt tartottak fenn. Az adatokat áttekintve, s a mai helyzettel összehasonlítva – a püspöki-, káptalani levéltárak sora, iratanyaga megmaradt, sőt gyarapodott is, míg a szerzetesi levéltárak száma ötvenről hatra (!) csökkent – különösen a szerzetesi levéltárak elvesztését sajnálhatjuk.

Ez az összehasonlítás tulajdonképpen már átvezet bennünket a második világháború után történetekhez. 1945 tavaszán háborús károk érték a dunántúli levéltárak zömét, Sopronban, Szombathelyen, Esztergomban, Pécsen és Veszprémben. Az első két esetben káptalani levéltárakat, míg a többinél jószágkormányzóságok gazdasági iratait érte bombatalálat. A következő jelentős esemény a levéltárak életében az 1947-ben elfogadott, levéltárakról szóló XXI. tc, melynek értelmében a katolikus egyházi levéltárak közérdekű magánlevéltáraknak minősültek. A törvény először írta elő a szakfelügyeletet az egyházi levéltárak területén, végrehajtására azonban a politikai változások miatt nem került sor. Az 1950. évi 29. tvr. megszüntette a káptalanok és konventek hiteleshelyi levéltárait, és elrendelte, hogy anyagukat a kerületi állami levéltárak vegyék át. (A hiteleshelyi levéltárak átvétele azonban a gyakorlatban általában késett, s csak az 1960-70-es években valósult meg.) Az egyházi levéltárakat nemzeti érdekű magánlevéltáraknak nyilvánították. A szerzetesrendek feloszlása után – néhány kivétellel – a szerzetesi levéltárak is megszűntek, anyaguk zöme az államosításokkal kapcsolatos zűrzavarban elkallódott, kisebb részüket sikerült a szerzeteseknek, esetleg a területileg illetékes

állami levéltáraknak begyűjteniük. 1951 tavaszán a Levéltárak Országos Központja utasította a területi levéltárak vezetőit, hogy az illetékességi területekre eső egyházi levéltárakat látogassák meg és tapasztalataikról tegyenek jelentést. 1951 ősztől azután a katolikus levéltárakat állományvédelmi szempontokra hivatkozva közös kezelésbe vették, a továbbiakban két kulcs kellett kinyitásukhoz, az állam és az egyház képviselői csak együttesen juthattak be a raktárakba. Ez az állapot 1957-ig tartott. Kedvező fejlemény volt mindemellett, hogy a levéltári anyagról szinte valamennyi levéltárban egységes leíró szempontok szerint alapelejtárt készítettek (melyben a levéltári anyagot általában tárgysorozatonként ismertették), megkezdték a kiemelkedő forrásértékű anyagok mikrofilmezését, s az 1950-es évek végén a Levéltári leltárak c. sorozat részeként a székesfehérvári püspöki, az egri érseki, később pedig az esztergomi Prímási Levéltár ismertetői is megjelentek.

Az 1969. évi 27. tvr. szaklevéltárrá nyilvánított 23 katolikus egyházi levéltárat (20 püspöki és káptalani, 3 szerzetesrendi levéltárat), s az év tavaszától a püspöki kar létrehozta az Országos Katolikus Gyűjteményi Központot, melynek feladata többek között a katolikus egyházi levéltárak tevékenységének koordinálása lett, s a levéltári intézmények és az illetékes minisztériumi szervek között közvetített. 1971 tavaszán az egyházi szaklevéltárakban is érvényessé vált a Levéltárak Ügyviteli Szabályzata, amely részletesen és egységesen szabályozta a magyar levéltárak tevékenységét. Élénkült az egyházi levéltárak kutatóforgalma. Az 1950-70-es években általában egy-egy levéltári szolgálattal megbízott papi személy töltötte be a levéltárosi tiszteket, a 80-as évektől azután megjelentek az első civil munkatársak. Az Új Magyar Központi Levéltár Módszertani Osztályán 1983-89 között négy alkalommal szerveztek továbbképzést az egyházi levéltárosok számára. 1981. áprilisában a Magyar Könyvtárosok Egyesületén belül létrejött a Levéltári Szekció, majd 1986. decemberében ennek utódjaként az önálló Magyar Levéltárosok Egyesülete. Az egyesület kezdettől fogva foglalkozott az egyházi levéltárak kérdéseivel, problémáival, tagságában egyházi levéltárosok is helyet kaptak. 1993. júniusában Debrecenben alakult meg az Egyházi Levéltárosok Nemzetközi Szövetsége Magyarországi Tagozata, s ennek jogutódjaként 1995-ben a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete. Az egyesületek az egyházi levéltárosok szakmai kapcsolattartásának fórumai.

Az 1990. után újrainduló szerzetesrendek közül csak kevesen éltek a levéltáralapítás jogával, mindössze három új szerzetesi levéltár született. A rendi levéltárak esetében általában nem megvalósítható, s így nem is cél egykori levéltári anyaguk teljes körű begyűjtése (a legnagyobb mennyiségű iratbegyűjtés a Magyar Ferences Levéltárban történt), a tulajdonos rendek pedig gyakran letéti szerződést kötöttek a régi levéltári iratanyaguk maradványait őrző közlevéltárakkal, megyei önkormányzati levéltári intézményekkel.

1993 májusában II. János Pál pápa rendeletére új egyházigazgatási beosztás lépett érvénybe Magyarországon. A területi változás valamennyi egyházmegyét érintette, és új egyházmegyék is születtek. 1995-ben az LXVI. tv. (az új levéltári törvény) szerint a korábban szaklevéltárként működő egyházi levéltárak nyilvános magánlevéltárak lettek.

## MIT TALÁLHATUNK A KATOLIKUS LEVÉLTÁRAKBAN? (FORRÁSISMERTETŐ)

Elttekintve az intézményes keretektől, a katolikus levéltárak között kutatói szemmel négy nagy csoportot, azaz „levéltártípust” különböztethetünk meg.

1.) Az érseki, püspöki levéltárak legfontosabb iratképzői az egyházigazgatási teendőket a mindennapokban ellátó püspöki hivatalok, az egyházmegyék bírói fórumát jelentő szentszéki bíróságok, illetve az egyházi iskolák felügyeletét, központi igazgatását végző tanfelügyelőségek. Szintén a püspöki levéltárakhoz tartoznak ugyan, de nagyobb különálló egységet képeznek a gazdasági levéltárak, amelyek az 1945 előtti egyházi uradalmak, ill. azok kezelését végző jószágkormányzóságok irataiból keletkeztek, és gyakran máig is külön épületben találhatóak. Külön kezelésük eredményeként a védettebb, püspökségeken tárolt anyagokhoz képest a gazdasági iratok gyakran hiányosabbak, sérültebbek.

Az eddig felsoroltakon kívül szinte valamennyi püspöki levéltárban előfordulnak „egyéb szervek” iratai is, pl. vallásos egyesületek, társulatok, szemináriumok, megszűnt szerzetesi intézmények stb. iratai tartoznak ide. A püspöki levéltárak részét képezik a főpapi és papi személyek hagyatécai is.

2.) A főkáptalani, káptalani levéltárak rendjét általában a káptalani jegyzők (a káptalan által fizetett ügy-



Raktárrészlet (Egyházmegyei Levéltár – Győr)

védek) alakították ki. Két fő részük van: magánlevéltár és hiteleshelyi levéltár. A magánlevéltár a testület belső ügyeinek, tanácskozásainak iratain kívül általában jelentős iratanyagot tartalmaz a székesegyházakról, mint a káptalanok liturgikus szolgálatának helyszínéről. Külön iratkezelése volt a különféle (egyházi-, tanügyi- és jótékonyossági célokat szolgáló) „kegyes alapítványok” tőkéjét kezelő alapítványi hivataloknak, s mivel a káptalanok általában a püspöki uradalmaktól függetlenül, külön birtokon, önállóan gazdálkodtak, hasonlóképpen vannak gazdasági-uradalmi irataik is.

A hiteleshelyi (vagy másnéven országos) levéltárakban a bevezetőben többször is említett hiteleshelyi tevékenység során jöttek létre a birokbaiktatások, királyi parancsra végzett megkeresések, vizsgálatok, a káptalanok előtt tett vallomások, végrendeletek stb. iratsorozatai. Általában ennek az anyag résznek, ill. tágabb értelemben a káptalani levéltáraknak köszönhetően van jelentősebb mennyiségű középkori iratanyag a katolikus levéltári intézményekben.

3.) A plébániák levéltárai tulajdonképpen „tükörképei” a püspöki levéltárakban található, plébániákra vonatkozó iratanyagnak, hiszen az iratok zömét a püspökséggel folytatott levelezés teszi ki, s ami itt eredeti, a másik helyen fogalmazványként meg kell lennie és viszont. A helyzet azonban – pl. a mindkét helyen jelentkező, de eltérő módon, mértékben megvalósuló iratvesztés miatt – ennél jóval bonyolultabb. A plébániákon őrzött anyagot a hivatali levelezésen kívül értékes helyi összeírások, a plébánia történetéről vezetett „historia domusok”, iskolaszéki iratok egészíthetik ki, időnként céhek,



Ugrin szőrényi bán oklevele, 1268. (Egyházmegyei Levéltár – Győr)



később egyesületek anyagai is bekerülhettek, s ezen kívül itt található az espereskerületi iratok is. Az esperesi megbízatás ui. nem helyhez, hanem személyhez kötődött, ennek megfelelően több plébánia levéltárában is előfordulhatnak egy-egy kerület iratai.

4.) A szerzetesrendek levéltáraiban a központi kormányzati iratokon kívül az egyes rendházak, apátságok és az intézmények (iskolák, főiskolák) iratai általában külön találhatóak. A szerzetesek gazdálkodásáról fennmaradtak gazdasági iratok is. Jelentős a letétek száma, szívesen helyeztek el ui. egy-egy nagymúltú szerzetesi intézményben megőrzésre pl. családi levéltárakat. A szerzetesek szellemi-, tudományos tevékenységének köszönhetően általában gazdagabb hagyatéki- és kézírattári anyag jellemző ezekre a levéltárakra.

Talán az eddigi felsorolás is megfelelően érzékeltette, hogy a katolikus levéltárakban nemcsak az egyháztörténet kutatói találnak számukra érdekes anyagot. A helytörténetírók számára nélkülözhetetlenek a plébániák- és a püspökségek helységekre vonatkozó iratai, az oktatás történetével foglalkozók nem kerülhetik el a tanfelügyelőségek (s benne a népiskolák, középiskolák) anyagának, az iskolaszékek, a tanító szerzetesrendek iratainak vizsgálatát. A gazdaságtörténészek remek forrásokat találnak az egyházi birtokok iratai között, egy-egy néprajzi kutató számára kincset érhetnek az úriszéki vagy szentszéki perek vallomásai, az életmód kutatói számára a hagyatéki leltárak részletei, a családfakutatók számára az anyakönyvek információi, a művészettörténészeknek régi épületek tervrajzai és leírásai, a tájkatatónak egy-egy határjárás vagy éppen egy szépen megfestett régi térkép részletei, a demográfusnak a népességösszeírások és anyakönyvek adatai... Hosszasan sorolhatnánk tovább, de talán az eddigiekből is látható, hogy ha a forrásanyag változatlan is marad, a kérdéseknek, a kutatói kereső-szempontoknak úgy tűnik, nincs határa.

## **A KATOLIKUS LEVÉLTÁRAK KÖZELMÚLTJA ÉS JELENE (ADATOK ÉS FELADATOK, KIADVÁNYOK, SEGÉDLETEK)**

Az 1995-ös levéltári törvénynek megfelelően jelenleg 18 bejegyzett katolikus nyilvános magánlevéltár (ebből 12 egyházmegyes, 6 szerzetesi intézmény) működik Magyarországon. A szám első látásra kevésnek tűnhet, ennek oka, hogy az ellátó személyzet szempontjából közösen kezelt püspöki és káptalani levéltárakat ma már általában egy intézményként szerepeltetik (korábban a püspöki és káptalani levéltárak külön szaklevéltárakként voltak bejegyezve). A 18 intézmény 2000-ben összesen 7630 iratfolyóméter terjedelmű anyagot őrzött, ebből 620 ifm volt a szerzetesi iratanyag. Nem jelennek

meg a nyilvántartásban az egyes plébániákon őrzött iratok, régebbi felmérések adatai szerint az itt tárolt történeti iratanyag mennyisége 3500 ifm. A katolikus levéltári anyag teljes terjedelme eszerint meghaladja a 11 ezer ifm-t. A levéltári intézményekben őrzött anyagot a 2000-es adatok szerint 34 személy gondozta. Közülük 16 főállású, ez a teljes létszám kevesebb mint felét teszi ki, s azt jelenti, hogy az összesen 18 intézménybe átlagosan nem jut egy-egy főállású munkatárs. A teljes létszámból mindössze 6 fő volt, aki 1990 előtt állt munkába, 28 személy 1990 után került erre a területre. A rendszerváltás után tehát igen jelentősnek mondható a munkaerő cserélődése a katolikus egyházi levéltárakban. Tovább figyelve az 1990 után munkába állók táborát elmondható, hogy az 1990 után végzett, „fiatal diplomások” száma 16 fő, ez megközelítőleg az összes munkatárs felét, az 1990 után munkába állók 60%-át jelenti. A cserélődésen túl tehát a nemzedékváltás-fiatalodás is erőteljes ezekben az intézményekben.

Az átlagosan „másfél személyes” levéltárakra nagy terhet ró a kutatóforgalom (a növekvő érdeklődésnek köszönhetően a kutatói jelenlét ma már ezekben az intézményekben is folyamatosnak mondható), az ügyfélszolgálat és a szaporodó adminisztratív teendők. Ezek mellett sajnos kevés energia jut iratrendezésre, segédletkészítésre, pedig nagy szükség van erre a munkára: középszintű (vagyis iratsorozatok, raktári egységek szintjén tájékoztató) kiadott segédlete 2300 ifm iratnak van, s ez a teljes katolikus anyag kb. 20%-a.

A katolikus egyházi levéltárakkal kapcsolatos kiadványok száma összesen 50. Ennek kétharmada önálló kiadvány (könyv, füzet), egyharmada tanulmány jellegű publikáció. Ha kiadási idő szerint tagoljuk őket, akkor lát-



A Káptalandomb a helyreállított Püspökvárral és a Bazilikával (Győr)

hatjuk, hogy az 1950 előtti (11) és az 1950-1990 közötti (13) kiadványok számának összegét meghaladták az 1990 utáni kiadványok (24:26). A rendszerváltás után tehát felgyorsult a kiadványi munka, a kiadványok megjelenése. Átalakult viszont témájuk, struktúrájuk: legnagyobb mértékben az ún. „hasznos kiadványok”, a levéltárak szempontjából is hasznosítható adattárak, levéltártörténeti, archontológiai stb. munkák, ill. a forráskiadványok száma szaporodott az utóbbi évtizedben. Míg a levéltári anyagot ismertető segédletek terén, különösen a közép-szintű segédleteket tekintve nem történt lényeges előrelépés, sőt az elérhető kiadványok



I. Ferenc káptalani jelvényt adományozó oklevele, 1808  
(Egyházmegyei Levéltár – Győr)

zöme ezen a téren továbbra is régi, általában az 1950-1980 közötti korszakban megjelentetett példányok. A segédletek között pozitív kivételt jelentenek az alapszintű, néhány oldal terjedelmű levéltárismertető, és a darabszintű (egyes iratok szintjén ismertető) segédletek (ilyenek készültek pl. a levéltárak térképállományáról, s a helytörténetírás szempontjából nélkülözhetetlen egyházlátogatási jegyzőkönyvekről), de ezek jórészt központi, valamennyi levéltárat bemutató kezdeményezéseknek köszönhetőek, és általában egy-egy sorozat részeként jelentek meg. A forráskiadványok elsősorban középkori okleveleket, egyházlátogatási jegyzőkönyveket (ún. kánoni vizitációkat) érintettek, s a levéltárak egy-egy frekvenciáltabb részét, pl. címeres iratokat, régi pecsétek anyagát mutatták be. A jövőben a további forrásközlések (esetleg több levéltár együttesen készített, tematikus forráskiadványai) mellett, a közép- és darabszintű segédletek levéltárankénti kiadása jelenthetne mind a kutatók, mind pedig a levéltárak számára előrelépést.

Az elmúlt években a katolikus levéltárak működésében (is) egyre fontosabb szerepe lett a pályázati lehetőségeknek. Az 1996 óta rendelkezésre álló nyilvános magánlevéltári támogatásból elsősorban beruházási jellegű kiadások, a levéltári munkához szükséges modern eszközök beszerzése történt meg, az 1998-tól létező veszélyeztetett levéltári anyag megmentését szolgáló





A székesfehérvári püspökség alapítólevele, 1777. VI. Pius  
(Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár)



támogatás pedig mára az állományvédelmi feladatok, restaurálás, polcrendszerek, dobozok, tárolóeszközök beszerzésének legfontosabb forrásává vált. A Nemzeti Kulturális Alapprogram pályázati kiírásai elsősorban a segédletek készítését, a kiadványi munkát támogatták.

A személyi állomány túlterheltsége ellenére megkezdődött a levéltárak régi, 1950-es állapotát tükröző fondjegyzékek (a levéltárak nagyobb iratcsoportjairól tájékoztató, alapvető segédletek) felülvizsgálata, továbbfejlesztése. A jövő fontos feladata lesz a plébániákon lévő iratok rendezése, szükség esetén beszállítása, amely egyébként raktározási problémákat is felvet, mivel a legtöbb levéltár nem rendelkezik jelentősebb szabad raktári kapacitással. A levéltárosok között élénkültek a szakmai kapcsolatok, a találkozásokra évente többször is alkalmat adnak a levéltáros egyesületek és az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ rendezvényei. Az elmúlt évtizedben tehát igen nagy változások történtek mind a személyi-, mind pedig a működési feltételekben. Minden nehézség ellenére – tudva azt, hogy még óriási munka, rengeteg feladat áll előttünk – megállapítható, hogy a katolikus levéltárakban a kor színvonalán álló, kiváló szakmai teljesítmények születtek-születnek, melyek eredményképp a szakmai konferenciák folyósóbeszélgetéseiben, és időnként az előadói pódiumról is egyre többet lehet hallani azt a kijelentést, hogy az egyházi levéltárak (és köztük a katolikus levéltárak) a közelmúltban kiléptek a „hátrányos helyzetű rokon” szerepéből, és újra elfoglalták helyüket a magyar levéltárügy, a levéltáros szakma szervezetében.

## KATOLIKUS LEVÉLTÁRAK ÉS EGYHÁZSZERVEZET (ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZAT)

A levéltár mai neve és a hozzá tartozó egyházszerkezeti egység	Területi illetékesség	A központ, a levéltárak helyének változásai
Debreceni Egyházmegyei Levéltár Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegye (1993)	Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár megyék	Debrecen
Egri Főegyházmegyei Levéltár Egri Püspökség (1009) Egri Érsekség (1804)	Alapításkor: az ország ÉK-i, K-i része. 1804-ben a Szatmári, Kassai püspökségek területe kivált. 1982-ben a Kassai, Rozsnyói, Szatmár püspökségek Mo-on maradt területei beleolvadtak. 1993-ban Tiszántúli területének északi részét (Szabolcs-Szatmár) a Debrecen-Nyíregyházi Püspökségnek adja át	Eger 1613. Jászó 1649. Kassa 1690. Eger

A levéltár mai neve és a hozzá tartozó egyházszerkezeti egység	Területi illetékesség	A központ, a levéltárak helyének változásai
Görög Katolikus Püspöki Levéltár Hajdúdorogi Görög Katolikus Egyházmegye (1912)	Alapításkor: Hajdú, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Bereg megyék, K-Mo. 1920 után az Eperjesi Gör. Kat. Egyházmegye magyarországi része is beleolvadt, 1968-tól országos illetékesség.	1912. Debrecen 1914. Nyíregyháza
Győri Egyházmegyei Levéltár Győri Püspökség (1009 előtt)	Alapításkor: Győr, Moson, Sopron és Vas megyék, területe. 1777-ben a Szombathelyi Püspökség területére vált ki, 1920 után a burgenlandi terület került határon kívülre.	Győr 1594. a káptalan Bécsbe, majd Sopronba menekült
Kalocsai Érseki és Főkáptalani Levéltár Kalocsai (1001), Kalocsa-Bácsi Érsekség (11. sz. vége), Kalocsai Érsekség (1968), Kalocsa-Kecskeméti Érsekség (1993)	Alapításkor: Duna-Tisza köze Solt vonalától délre. 1229-ben a Szerémség kivált, 1920 után a bácskai területek határon kívül kerültek. 1993-tól a Váci Püspökség déli részével egészülve területe megegyezik Bács-Kiskun megye területével..	1526 előtt két központ: Kalocsa és Bács. 18. sz-tól Kalocsa
Pécsi Püspöki Levéltár Pécsi Káptalani Levéltár Pécsi Püspökség (1009)	Alapításkor: Tolna, Baranya, Valkó, Pozsega megyék. Területe 1920 után csökkent Baranya déli részével, ill. a Dráván túli területekkel.	Pécs, 1543. a kápt. levéltár menekítése közben elpusztul
Prímási Levéltár, Esztergomi Főkáptalani Levéltár Esztergomi Érsekség (1001) Esztergom-Budapesti Érsekség (1993)	Alapításkor: Dunától északra, északkeletre fekvő területek, Felvidék. 1110-ben Nyitra, 1776-ban Rozsnyó, Besztercebánya, Szepes püspökségek területe vált ki, 1920 után területe tovább csökkent a Dunától északra fekvő területeinek elvesztésével.	Esztergom 1543. Nagyszombat 1820. Esztergom
Szeged-Csanádi Püspökség Levéltára Csanádi Püspökség (1030) Szeged-Csanádi Püspökség (1982)	Alapításkor: Maros és az Al-Duna közötti terület, 1920 után területének legnagyobb részét elvesztette. Gyarapodás: a Nagyváradi Püspökség Mo-on maradt területével 1982. Tiszántúli területének északi részét a Debrecen-Nyíregyházi Püspökségnek adta át 1993.	Csanád 1740-es évek Temesvár 1922. Szeged
Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár Székesfehérvári Püspökség (1777)	Alapításkor: Fejér megye, a Veszprémi Püspökség területéből kihalva.	Székesfehérvár
Szombathelyi Püspöki és Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalani Levéltár Szombathelyi Püspökség (1777)	Alapításkor: Vas megye, Zalaegerszeg környéke, Mura balparti része (a Győri, Veszprémi és Zágrábi püspökségek területéből kihalva). 1920 után burgenlandi része határon kívülre került.	Szombathely

A levéltár mai neve és a hozzá tartozó egyházszerkezeti egység	Területi illetékesség	A központ, a levéltárak helyének változásai
Váci Püspöki és Káptalani Levéltár Váci Püspökség (1030 körül)	Alapításkor: Duna-Tisza köze a Kalocsai Érsekségtől északra. 1993-ban déli területeit Szeged-Csanád és Kalocsa-Kecskemét kapta.	Vác, 1541. Nógrád, 1544. Nagyszombat, 1699. Vác
Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár Veszprémi Püspökség (1001 előtt) Veszprémi Érsekség (1993)	Dunántúl középső területe, Somogygal együtt. Területéből vált ki a Székesfehérvári Püspökség és részben Szombathely 1777-ben. A Balatontól délre eső területéből alakult 1993-ban a Kaposvári Egyházmegye.	Veszprém, 1544. kápt. levéltár Sopron, püsp. lev. Sümeg, 1630. kápt. levéltár Veszprém, 1750. püsp. levéltár Veszprém
Bencés Főapátság Levéltára Pannonhalmi Főapátság (996)	Ide tartoztak Tihany, Bakonybél, Dömölk, Zalavár apátságai is, ill. még több bencés rendház és iskola országszerte. Területi Főapátsággént plébániái is voltak-vannak.	Pannonhalma, 16. sz. vége Győr, Bécs. 1782. Buda, 1803. Pannonhalma
<b>Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza Monostor Levéltára</b> C. N. B. H. Monostora (1955)	Az elmúlt húsz évben fokozatosan kiépülő Monostor levéltára az 1950-es évektől tartalmaz iratokat, nagyjából az 1980-90-es évekből való.	Kismaros
Csornai Premontrei Prépostság Levéltára Csornai Premontrei Prépostság (1180)	Csorna, majd 1802-től a csornaival egyesített türjei és jánoshidai prépostságok birtokai, rendi plébániái. A Csornai Prépostság hiteleshelyi tevékenységet is folytatott, elsősorban Sopron vármegye, ill. a szomszédos vármegyék területén.	Csorna, 1529-ben és 1594-ben a törökök elleni harc során súlyos károk érik, 1786. Győr, 1802. Csorna, 1951. Sopron, 1999. Csorna
<b>Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára</b> J. T. Mo-i Rendtartománya (1909)	1853-1909 az osztrák rendtartomány magyarországi házainak iratai, 1909-től a Magyarországi Rendtartomány iratai, az 1773 előtti iratok más intézményekben találhatóak.	Budapest
<b>Magyar Ferences Levéltár</b> Magyarországi ferences rendtartományok	Szalvatoriánus Rendtartomány 1523-1900, Bosnyák-Bányavidéki Rendtartomány 1611-1757, Ladislaita Rendtartomány 1857-1902, Kapisztrán Szent Jánosról Nevezett Rendtartomány 1757-től, valamint az egyes ferences rendházak, intézmények iratai.	1526. Gyöngösre kerülnek a szalvatoriánus, később a kapisztránus iratok, 1969. Budapest

A levéltár mai neve és a hozzá tartozó egyházszerkezeti egység	Püspökség	A központ, a levéltárak helyének változásai
Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára Magyar Piarista Rendtartomány (1692)	Eszterházi Püspökség (Eszterházi Rendtartomány),	Privigye 18. sz. elején Nyitra 1857. Pest



Prohászka Ottokár püspök (1905-1927)  
typariuma



VI. Pius pápa (1775-1799) ólombullája  
a székesfehérvári püspökség pápai  
alapítólevelén

(Székesfehérvári Püspöki  
és Székeskáptalani Levéltár)